

Georg Klein (Klein György)

AZ ATEISTA ÉS A SZENT VÁROS

»A Földközi-tenger felől érkező sötétség eltakarta a helytartó szeme elől a gyűlölt várost... Elveszett Jerusálim, a hatalmas város, mintha sosem létezett volna... A felleg már ráhasalt a Koponyahegyre, ahol a hóhérok nagy sietve megadták a kegyelemdőfést a halálraítélteknek; már elérte a templomot, füstölgő áradatokban ereszkedett le a szentély dombjáról és elöntötte az Alsóvárost. Behatolt az ablakokon és az embereket a girbegurba sikátorokból bekergette a házakba... De... a villám... szempillantás alatt kihunytt, és a templom ismét a feneketlen sötétségbe zuhant. Még néhányszor kiemelkedett így, s újra visszazuhan, és zuhanását minden alkalommal katasztrófát sejtető mennydörgés kísérte.«

(Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*)

Kint állok a Hadassza-hegyen levő alkalmi kutatói lakásom teraszán, közvetlenül a nagy egyetemi kórház szomszédságában. A völgyben húzódik meg Ein Karem, Keresztelő János faluja és Mária forrásai, ahova minden áldott évben ugyanazon a napon a hászidok gyülekeznek, hogy vizet merjenek a húsvéti kenyérhez. Jobbra látszik az orosz kolostor. Az apácák itt laknak a közvetlen szomszédságban, szigorúan zárt világban. Elvétve feljönnek kettesével a buszállomáshoz, arcuk azonban jóformán ki sem látszik a fekete fityulából. Sohasem váltanak szót senkivel, szemüket nem vetik egyetlen járókelőre sem. Némelyikük igen éltesnek tűnik – vajon milyen öregek lehetnek? Kilencven-, vagy talán százévesek? Mióta lakhatnak itt a maguk egészen sajátos ortodox-orosz Jerusálemében?

A fellegek sötéten gomolyognak a fejem fölött. Bulgakov sohasem járt erre felé. A Jerusálemről Moszkvában született látomása éppen olyan jelen- és ugyanakkor távollevő, mint az orosz apácák. Pilátusa, a magányos helytartó is ilyen, az oszlopcsarnokban, a vihart várva. Ilyenek vagyunk mi magunk is, sokan közülünk a judeo-keresztény-izlám világban. Körünkben ki nem található meg itt, melyikünk nem várja, hogy ide jöhesse, ki az köztünk, aki nem vágyik el innen?

„Jövő évben Jerusálemben” – ismétlik évszázadok óta minden esztendőben a zsidók. Ezt mondogatják a hászidok New Yorkban, azok is, akik nehézség nélkül ide utazhatnának, de nem teszik ezt, és azok is, akik megteszik. Akik már eljutottak Jerusálembé, továbbra is ugyanezt az imát mondják, változatlanul annak a reményüknek adnak kifejezést, hogy újra jöhetnek.

Ateisták is élnek Jerusálemben, és szüntelenül viszatérnek oda.

Az a szó, hogy Jerusálem, vagy ahogy az ősi nyelven hívják: Jerúsálajim, olyan húrt érint meg, amelyet egyetlen helységnév sem képes megszólatni.

Milyen húrt vallhat magáénak az ateista?

„Arany-Jerusálem, lehessen a hegedű” – hangzik a popénekesnő és az iskolásgyermekek ajkáról. Ezt visszahangozza a mindennapi idegenforgalmi propaganda is. Megmagyarázhatatlan módon mégsem vesztik varázssukat a szavak.

A három nagy vallás és annak száz meg száz – egyébként néha kibékíthetetlenül szemben álló – szektája, ága és árnyalata egymástól néhány méterre él ugyan, de nem alkot közlekedő érrendszert. A legtöbben a maguk falai közé zárkózva laknak, egymástól különválasztva, mint az olaj a víztől.

Alig néhány méternyire a bazárok nyüzsgése fölött ülnek celláikban a sötét kopt szerzetesek, a Szent Sír templomának tetőremetéi. Magányosságuk a sivatagi barlangokat idézi föl. A „haramidok”, az ultraortodox zsidók egész más világba vannak bezárkózva, mit életükben Istennel folytatott örök vitájuk ad. Elutasítják és megvetik az istentelen államot, a bűn elvilágiasított színterét. A muszlimok háza jól őrzött, zárkózott és hátát fordítja a „hitleneknek”. Az örmény negyedbe idegen nem léphet, csak az érsek engedélyével.

Amikor péntek alkonyatkor feltűnik az esthajnalcsillag, a kecses minaretek otromba hangszóróiból messze hallatszik a müezzinek hangszalagra vett igehirdetése. „Allah akbar.” A hangok keresztezik egymást. A szavak azonos tartalmúak, de nem akarnak tudni egymásról, a távolság fényévi közöttük.

Mit kereshet az ateista Jerusálemben?

Eszembe jut elhunyt kollégám megjegyzése. Jerusálemben nőtt föl és tevékenykedett. Átélt a város megszállását, végigharcolta annak sok háborúját. Örökösen otthon volt és mindig idegen e mindenki és senki szülővárosában. „Minden városok legragikusabbja ez” – mondta róla.

És mindazok az öregek, akik az Olajfák hegyének lankáin a világ legnagyobb nyitott tetem-városában vannak elhantolva. Vajon gyökeret vertek-e itt, miután ide-

jöttek meghalni, vágyott városukba? Az ottomán birodalomban a Holt Megváltóra várva? A jordániai időkben, amikor sírköveiket meggyalázták, szétszórták, vagy házak, latrinák építéséhez használták föl? Otthon vannak-e már a nagyszabású izraeli újjáépítést követően, amelynek eredményeként díszes sírokban nyugszanak a lehető legközelebb ahhoz a helyhez, amelyet eredetileg elsősori nézőhelyként tartottak fenn a végnapra, hogy bevárják a Messiás érkezését, és ahonnan követni tudták őt az alkalomszerűen, ám már néhány évezrede befalazott aranykapun át, föl a Szentek Szentjéhez? A sírok nem válaszolnak. Csöndben sorakoznak mindjárt a Dominus Flevit, a templom fölött, amelyet ott építettek, ahol az Úr sírva fakadt. Ott helyezkednek el közvetlenül a Hotel Intercontinental neonfényei fölött. Valóban Dávid király városa ez, amely letekint a völgybe?

Ott állók a teraszon a rövid időközönként egymást követő vándormadarak seregeit szemlélve, amint a kórház felé tartó helikopterek meg-megzavarják őket. Befogadom a magam Jeruzsálem-vegyületét, amely mélabüből és derüből, búskomorságból és bizakodásból, dacból és megadásból tevődik össze. Jó barátként köszöntöm. Minden egyes embernek megvan a maga Jeruzsálemhangulata, amely a saját, személyes tulajdona, mint testének a szaga, egyedülálló, miként az ujjlenyomat vagy élete sorsa. Nem találkoztam soha senkivel, legyen bár nagy vagy kicsi, öreg vagy fiatal, szegény vagy gazdag, zsidó, arab vagy keresztény, polgármester vagy utcaseprő, aki egykedvű e város, e turista-látnivaló iránt, ahol soha sincs turista, e politikai darázs-fészek iránt, amely oly távol van mindenféle politikától, mint Bulgakov Pilátusa a moszkvai helyi pártbizottságtól.

Köd gomolyog hatmillió ember mementója, a Jad va-Sém-emlékmű fölél. Hidegen fúj a szél. Látom mégis a fölfelé nyúló oszlopot, amely az auschwitzi krematórium kéményét jelképezi. Emlékezem apai nagyanyámra és fiaira. Valahol a hátsó agyamba mélyen bevésődtek gondolataim a telezsúfolt marhavagonban átélt utolsó óráikról, utolsó pillanatukról a gázkamrában. Fázom. Összeszedem magamat, és visszatérek a meleg lakásba, fölnyitandó a biztonságot sugalló stockholmi postámat. Érdeklődéssel várom a daganatbiológiai intézetről és magáról a tudományágról szóló híreket. Elég volt ma estére Jeruzsálemből! Gyerünk vissza a valósághoz, a mához, a lelkesítő munkához, a munkatársak beszámolóihoz, csodálatos világom teljességéhez.

De miféle különös levelet kaptam? A feladója idegen, benne szokatlan mellékletek és brosúrák, egy vallási gyülekezet folyóiratai. Egy idős dél-svédországi hölgy édesanyja Bibliáját küldte el.

Hirtelen megvilágosodik a dolog. Per Ahlmark tévéinterjút készített velem közvetlenül azelőtt, hogy Stockholmból elutaztam, és utánam küldték a közönség összegyűjtött leveleit. Az interjúban szóba került röviden a múltam, a rák, majd az „élet nagy kérdéseire” tértünk rá. Elmondtam, hogy ateista vagyok. Az Isten az emberek leghőbb vágyalma. Magányosak vagyunk egy fagyos és egykedvű világmindenségben.

Mi az élet értelme? Egyáltalán semmi. Miért lenne értelme? Egyáltalán, mit értenek az alatt, hogy értelme van valaminek?

De hiszen boldog vagy, nem? Megszállottként végzed a munkádat, és örülsz neki. Ez hogyan lehetséges?

Ez az öröm hasonlít ahhoz, amit a kutya érez, amikor ugrándozik, rohan.

Nagyjából így folyt le a tévébeszélgetés. De mit akar ez a sok levél tudtul adni? Olyan emberektől jött, akik felháborodtak vagy sértve érezték magukat?

A levelek stílusa és tartalma igen eltérő volt. De vizsztatérő témát, valamiféle közös nevezőt tartalmaztak. Röviden így lehetne összefoglalni:

Azt állítod, hogy ateista vagy. De úgy dolgozol és tevékenykedsz, mintha vallásos lennél. Tehát vallásos vagy, akár tudod, akár nem.

Számos levélíró sajnálkozott rajtam, és segíteni akart. Többé-kevésbé mindenki barátságos. Egy idős náci azt írja, hogy megbánta ifjúkori tetteit. Egyetlen levélről hiányzik az aláírás, de az sem goromba.

Elgondolkodom. Vajon van-e valami abban, amit állítanak a „vallásosságomról”? Nem, nincsen. De szép tőlük, hogy így írnak.

Egyik kollégámtól is érkezett levél. Hívó keresztény, mindig csodáltam hozzáállását a munkához, embertársaihoz és általában az élethez. Nagyjából ezt írja:

„Tudós vagy. Be kell látnod, hogy Isten létezése tudományosan nem bizonyítható. Méltányos lenne úgy tekintened, hogy agnosztikus vagy, nem pedig ateista.”

A tollamért nyúlok: „Sajnálom, hogy csalódást kell okoznom neked. De helyesen kell megértened engem. Nem agnosztikus vagyok, hanem ateista. Beállítottágom nem a tudományon alapszik, hanem hiten, mint ahogy neked is megvan a magad hite. Gyermeckori és felnőttkori megingathatatlan, szent hitem, hogy a teremtmény nem létezik, nincs Isten. Ehhez az alapot a csodavárás hatalmával kapcsolatos élményeim és azok a megállapításaim adják, amelyek szerint képtelenek vagyunk és nem is vagyunk hajlandók elfogadni a nyers valóságot, áhítózunk azután, hogy enyhítő körülményeket találjunk.”

Régi jó barátaimnál, egy ortodox zsidó családnál töltöttem a szombat estét. A néhány éve elhunyt családfő Izrael egyik élenjáró történésze volt. Két fia biológus – éles eszűek, tevékenyek, nyitott szeműek és végtelenül barátságosak. Mélyen vallásosak. Meleg otthonuk eszembe juttatja a szombat estéket ortodox atyai nagyanyámnál, egy másik korban és egy másik világban, amelyik mégis ugyanilyen volt. Ugyanezeket az imákat mondták, a gyermekek ugyanolyan várakozással ültek körül az asztalt. A családapa ugyanolyan mélyről jövő érzéssel köszönti a szombatot.

Jól érzem magamat e környezetben. Szeretem a barátaimat és csodálom életvitelüket. Ugyanakkor nehezen értem mély hitüket Istenben.

A beszélgetés – mint rendszerint – tudomány, politika és napi események körül forog. Előbb-utóbb óhatatlanul eljutunk a mindig visszatérő témához – amely

JERUZSÁLEMI ZSIDÓK. P. LORTET METSZETE

rellenállhatatlan mágneses erőhöz hasonlítható – a válásról alkotott eltérő nézeteinkhez. De most veszem észre első alkalommal és csodálkozva, hogy ezek az ortodox zsidók ugyanazt az érvet alkalmazzák, mint a svédországi levél: Te vallásos vagy, csak nem tudsz róla.

Szinte riadtan tiltakozom. Ugyan miféle Istent emlegettek? Hol volt az istenetek, amikor Auschwitzban milliókat gázosítottak el? Van tudomásom arról, hogy ortodox rabbik hosszasan írtak erről. Egyikük azt hangoztatta, hogy az Isten meg akarta büntetni kiválasztott népét, mert nem tettek eleget a hívásának, hogy vándoroljanak ki Izraelbe. A másik hasonlóképpen tiszteletre méltó rabbi írása szerint Auschwitz az Isten büntetése volt, mert a zsidók elvilágiasították Jeruzsálemet, profanizálták a szent beszédet, Isten nélküli államot hoztak létre.

Miként lehet hinni az ilyen értelmetlenségekben? Miféle pokolbéli Isten az, aki ily büntetést talál ki? Kinek kell az ilyen Isten? Nem jött el az ideje annak, hogy léteének véget vessenek?

A hosszú vita szokás szerint sehová sem vezet. De azért barátok vagyunk, egyetértünk abban, hogy nem értünk egyet. A testvérek töretlenül meg vannak arról győződve, hogy „tulajdonképpen” vallásos vagyok. Szentül hiszik, hogy én előbb-utóbb „hó cér be-cúvá” – visszatérek a válaszhoz, ami egyet jelent azzal, hogy a zsidó vallásban találok meg a feleletet.

*

Valamikor az 1970-es évek második felében ott ülök egy kutatási bizottság megbeszélésén, amelyet azért hívtak össze, hogy megvizsgálja a svéd társadalmi szabályok rendszerének változásait. Teológusok, filozófusok, történészek, szociológusok szólaltak föl, és egy-két orvostanhallgató. Volt, aki úgy vélekedett, hogy e szabályok föllazulásának nyomai már 1910-ben föllelhetők egy uppsalai székfoglaló beszédben, amikor is az újdonsült filozófiaprofesszor „hivatalosan meghirdette az agnoszticizmust”. Ezt követően az értelmiség körében mindinkább tért vesztett az Isten személyébe vetett hit. De tovább uralkodott – legalábbis néhány nemzedéken át – a puritán erkölcs, az olyanféle fogalmak kihatása, mint kötelesség és munka, felelősség és rend. Ingmar Bergmannak, a lelkész fiának filmalakjai ugyanúgy hánnyódtak hűség és árulás, erkölcs és vétség, becsület és megaláztatás között, ugyanazon puritán hivatkozási keretek között, miként a szülői felelősségre vonások idején. Démonjaik ugyanabból a pokolból indulnak útjukra – üdvözülés vagy elkárhozás –, a döntés egyazon pókhálószálon függ. A puritanizmus és munkamorálja nem tarthatja magát sokáig – hangoztatták teológusok és filozófusok szépen hangzó hozzászólásaikban, amelyek furcsán, helyüktévesztetten csengtek a kormánybizottság tágas üléstermében. Ám a Kasszandra-üzenet egyértelmű volt: az apa immár nem hagy fiaira szigorú munkamorált, málladozik az egykori erkölcskódex.

Jóformán minden felszólaló ismételte kisebb-nagyobb eltéréssel e tételt. A fölkért előadók számokra és táblázatokra alapozták következtetéseiket, amiközben a politikusok apró, meghökkentő történeteket idéztek föl. Az értekezlet vége felé váratlanul szót kért egyik leghallgatagabb tagunk, egy fizikus: „Tisztára Kafka ez. Mindnyájan tudjuk, hogy úgy van, ahogy mondjuk, és tudatában vagyunk annak, hogy semmit sem lehet tenni a dolog ellen.”

Vajon a vallásnak az volt-e a leglényegesebb törekvése, hogy elősegítse az erkölcsös magatartást? A gyermeki hiedelmekkel együtt tűnik-e el a mesék világába a zsidó erkölcs, amely szerint „amit nem akarsz magadnak, azt ne tedd másnak sem”, vagy a keresztényi „szeresd felebarátodat”? Megnyitotta-e a mind önzőbb társadalomba vezető utat az, hogy semmissé tették az Isten személyét, aki a bölcsőtől a sírig tartósan figyeli az embert?

A vallásosság vitathatatlanul előmozdíthatja az erkölcsös magatartást. De nem biztosítéka ennek. Akad Jeruzsálemben is egy magát rabbinak nevező ember, aki arra vetemedik, hogy nürnbergi típusú fajgyűlölő törvényeket sürget, azt vallva, hogy e törvényeket ugyanannak a zsidó népnek kell végrehajtania, amely a legsúlyosabban megszenvedte. Emlékezem Kun páterre, a katolikus papra, aki lelkészi öltönyben, övében fityegő kézigránátokkal, hátán géppisztollyal segített 1944-ben Budapesten a nyilasoknak a rejtőzködő zsidó fiúk kivégzésében.

Felrémlik előttem a főinkvizítor carthagenai palotája. A pompázó terem, a díszes templom, a fölékesített

dolgozószoba után az idegenvezető azokba a helyiségekbe kalauzolja a gyanútlan látogatókat, amelyek – szavait idézve – „az Egyház ábrázatának fekete foltjait” viselik, vagyis a kivégzőhelyre és a kínzókamrába. Szinte gyönyörködve figyeli a látogatók arcát, miközben a nagy kereket mutatja, amelyben összezúzták az élő emberek testét. Ismertetve a hüvelykszorítók és egyéb ördögi eszközök használatát, egyszersmind festményeket is mutat. Látható, amint az inkvizíció papja eretnekséggel gyanúsított embert vallat, miközben a hóhérok nagy tölcserén át forró savat öntenek a vádlott fülébe. Más papok imádságba merülve állnak ott, az áldozat lelki üdvéért fohászkodnak úgy véelve, hogy nagyszerű felebaráti cselekedetet hajtanak végre – hiszen az elvetemült eretnek az inkvizíciós kínzás és az ő imáik révén a megváltás felé vezető úton van.

A *tiszta ész kritikájá*-ban Kant megcáfol egy sor filozófiai és teológiai tételt, amelyet korábban Isten létének a bizonyítására hoztak föl. Kategorikusan elveti a lélek halhatatlanságára vonatkozó metafizikus gondolatokat. Ám *A gyakorlati ész kritikájá*-ban elfogadja Isten létezését a logika körébe nem tartozó indokok alapján, amelyeket a „gyakorlati ész”-ből és az igazságosság megkövetelte erkölcsi törvényekből vezet le. Eszerint a boldogságnak egyértelműnek kell lennie az erénnyel. Ilyen igazságot azonban csak egy felsőbb hatalom szolgáltathat, ám ez nyilvánvalóan nem történhet meg ebben az életben. Ezért Kant számunkra meglepő módon azt a következtetést vonja le, hogy az igazságosság erkölcsi törvényéből adódóan léteznie kell Istennek és a „túlvilági életnek”. Az ember szabadon cselekedhet, mivel ez az első feltétele az erénynek és a bűnnek.

Kant elutasítja azt a gondolatot, hogy utilitarista okkal lehet indokolni – az etikus viselkedést. Fölfogása szerint az erkölcsnek és a használati értéknek nincs köze egymáshoz. Ennek az értéknek a székhelye az ész, és ez a parancsoló szükségesség diktálja, hogy teljesítsük a kötelességünket. A „kategorikus imperativus” legelső parancsa a következő: minden ember cselekedjen – úgy, hogy tevékenységének elve legyen egyenértékű a mindenki által elfogadható – általános törvénnyel. Így például pénz kölcsönözni helytelen, mivel ez nem lehet általános törvény, ha ugyanis mindenki kölcsönözne pénzt, nem maradna több pénz a kölcsönadáshoz. Az erény nem a cselekvés eredményében rejlik, hanem kizárólag a cselekvés alapját képező elvtől függ.

A többség a legnagyobb modern filozófusnak tekinti Kantot. Ám miként fogadhatja el intuitív és irracionális okok alapján az Isten létét és a lélek halhatatlanságát, miután elutasította a logikus észhez szóló minden érvét? A nyugati filozófiáról írt könyvében Bertrand Russel rámutatott: Platón után a legtöbb filozófus magától értetődőnek tekintette a lélek halhatatlanságára és az Isten léteire vonatkozó „bizonyítékok” felülvizsgálását. Rendszerint elutasították elődjük bizonyításmódját. Szent Tamás cáfolta Szent Anzelm érveit, és Kant elvetette Descartes-ét, hogy néhány példát említsünk. Helyükbe a saját argumentumaikat állítják. „Érveiknek

az érvényesség látszatát adandó, kénytelenek meghamisítani a logikát, misztikussá változtatják a matematikát, és égadta intuíciónak tüntetik föl mélyen gyökeredző előítéleteiket.” (Bertrand Russel: *History of Western Philosophy – A nyugati filozófia története*.)

Ugyan miért fogadta el Kant „gyakorlati esze” azt, amit „tiszta esze” már megcáfolt? Esetleg azon a meggyőződésén alapult mindez, hogy a törvénnyel és a renddel együtt csak a vallási etikai rendszer szavatolhatja az erkölcsös magatartást? Vagy távozz tőlem, riasztó gondolat! Kant rendszeres akadémiai léte vagy talán kizárólag a königsbergi egyetemen betöltött magas tiszte befolyásolta úgy őt, hogy tudatosan vagy öntudatlanul megkísérelt elkerülni mindent, ami ellentétekhez és gyakorlati nehézségekhez vezethetett?

Sherwin Wine, az „ateista rabbi” Detroitban zsidó gyülekezet vezetője. Wine kijelenti, hogy hiányzik belőle minden érdeklődés az Isten iránt, de azonosítja magát a zsidó néppel és a hagyományok egy részével. Sem ő, sem gyülekezetének tagjai nem mondanak imádságokat, mégis összegyűlnek szombatokként a zsinagógában. A zsidó hagyományoktól eltérően nem tekintik „szentnek” a szombatot. Családi ünnepnap ez, amikor egyszersmind szándékukban áll megemlékezni a humanista zsidók nagy családjáról.

Wine rabbi gyakori ellenállásba ütközik. Megtiltották neki, hogy nyilvánosan szóljon, és kiközösítéssel fenyegették meg, ám nem tudták útját állni. Gyülekezetének most 800 tagja van, és másutt is létrejöttek hasonló gyülekezetek. Megalakult a humanista judaizmus társasága, amely tízezer tagot számlál, és Wine az elnöke.

Wine egyetlen hitvallása a humanizmus. Továbbra is a zsidósághoz kíván tartozni, de kizárólag annak humanista vonatkozásai alapján. Ezek között a legfontosabbnak tartja: be kell látni, hogy csak az emberi értelem segítségével lehet a leggyorsabban fölfedni az igazságot. Az értelem azt diktálja, hogy az értékes életnek inkább

SILOAH FORRÁSA. L. MAYERS METSZETE

az alapvető emberi szükségletekre kell alapulni, mintsem az isteni parancsnak engedelmessé válni. A központba az ember helyezendő, nem pedig az Isten vagy a vallás. Wine tudatosan szakított a hagyományos judaizmussal, amelynek tekintélyetikája szerint az igazság azért igazság, mert az Isten így mondta. Gyülekezete nem fogadja el fenntartás nélkül a Tízparancsolatot. Az első parancsolatot, „Én vagyok a te Istened”, köszönjük, nem kérjük. A másodikat, amely az Isten hatalomföltételeztetését juttatja kifejezésre, egyáltalában nem fogadják el. Ne ölj, ne lopj. Így legyen, köszönjük.

A humanista judaizmus a holocaust után keletkezett. Egyik fő forrása az *Auschwitz után* című könyv volt. Szintén egy rabbi, Richard Rubinstein írta. Nézete szerint Auschwitz után az emberek megtanultak az Isten nélkül élni, s ezért a vallási törvény minden eddiginél fontosabb lett. Wine ennél is tovább megy. Valláráttalással válaszol az Istenet érintő minden beszédre, és hozzáfűzi: „Nem érdemes magunkénak vallani olyan Istent, akinek létét elmetorna révén vagy értelemellenes hitkitörésekkel kell megmenteni.” Semmi érdeklődést nem tanúsít a teológia iránt, szívesebben fordul a pszichológia, az embertan, a filozófia és a történelem felé. Más rabbikkal ellentétben egyáltalában nem beszél az embereknek arról, miként gondolkozzanak, kivel lépjenek házasságra.

Lev Bearfield azt a kérdést tette föl Wine-nek, miért döntött számos zsidó fiatal úgy, hogy visszatér az ortodox judaizmushoz. Wine úgy vélekedik, hogy ez a bizonyos vérmérsékletű embereket megcélzó divatirányzatokon múlik. Az Egyesült Államokban gyakran nosztalgiaán alapszik. Mindenkor akadnak emberek, akik nem akarnak az életükért felelősséget vállalni, s szívesebben vesznek, hogy instrukciókat kapnak a kifogástalan magatartáshoz. Wine megértéssel viseltetik ezek iránt, ám ugyanakkor hozzáfűzi: „Ne akarják, hogy tiszteljem azt, aki méltósága és egyénisége rovására a védeltséget és a biztonságot választja.” „Sohasem látott humanista zsidókat visszatérni a valláshoz. Megoldani a problémát nem képes sem Iránban Khomeini, sem az Egyesült Államokban Falwell. Izraelnek csak a fundamentalista ortodox judaizmus árthat. A vallási fanatikusok saját maguk veszélyeztetik a szép eszmét, amely Izrael létrejöttét eredményezte. Tevékenységük csapás a visszanyert egyesítő identitásra, nem más, mint ijesztő és elrémítő ironia.” Wine szerint ki kell alakítani egy pozitív erőt, a humanizmust, amely az iskolákban, a hadseregben és a kormányban a vallási befolyás ellen képes hatni.

*

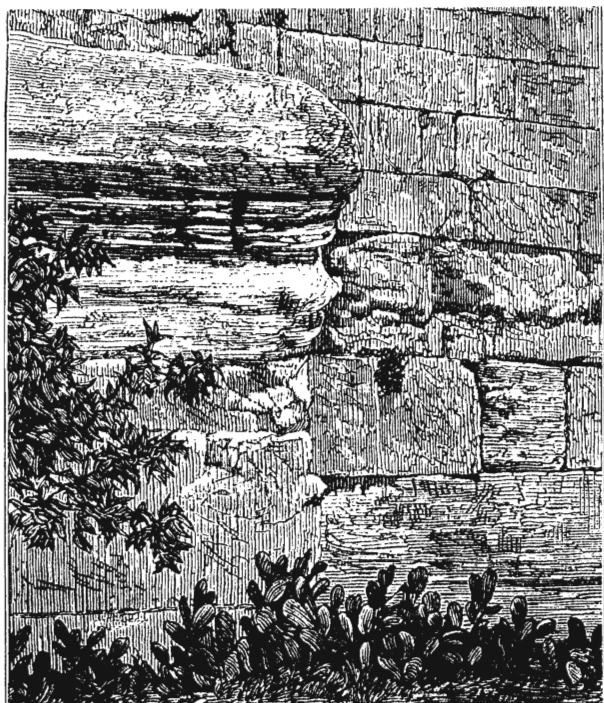
A város polgármesterével, *Teddy Kollekkel* jeruzsálemi dolgozószobájában állok. A *Mamilla* negyed ugyanazon sarokházában, mint húsz évvel ezelőtt, amikor lerombolták a Jeruzsálemet középen kettészelő falat. A szobában két nagy fénykép lóg: az egyik a ledöntés pillanatában ábrázolja a jeruzsálemi falat, a másikon a magasba meredő berlini fal látható a Brandenburgi kapu közelében.

Emlékszem első látogatásomra 1962-ben ebben a negyedben. Ott álltam az épület tetején, alattam az ideiglenes orvosi főiskola szűk, kopott laboratóriumai, az anatómiai előadóterem. Egyenesen belenézhettem a jordániai őrszemek puskatorkolataiba, tőlem alig száz méterre a régi városfal mögött. A katonák fegyvereiket előre szegezve feküdtek homokzsákok fedezetében. A tanteremben ültek az izraeli diákok, és az emberi test örök regéjéről hallhattak. Az őrszemek időnként sorozatot lőttek ki fegyvereikből a terem magasan nyíló ablakaira. Egyetlen, magára valamit is adó professzor sem fordította oda a fejét, nem vett tudomást a lövésekről.

Láttam a falon túl, a jordániai oldalon, a széles utcát. Zsákszerűen kezdődött a városfal és a Miasszonyunk zárda között, majd egyenesen a bazárnegyednek tartott. Mintha váratlanul a Hold tulsó felét pillantotta volna meg az ember: tiltott, idegen, megközelíthetetlen világot. Ma az a legnagyobb probléma, hogy hová állítsam le az autót, amikor ugyanazon az utcán járok, hogy az arab piacon vásároljak.

Teddy Kollek megmutatja az arab gyógyintézetet, amelyet a Jeruzsálem Alapítvány az ő kezdeményezésére épített. Kizárólag Kelet-Jeruzsálem arab lakosságát gyógyítják itt. Arab stílusú, csodálatosan szép épület, amely a Scopus-hegy tövében beleolvad a tájba, de ugyanakkor nyugalmat árasztó, sajátos vonásait is mutatja. Arab ápolószemélyzet és orvosok teljesítenek szolgálatot, kizárólag arab rászorulókat kezelnek, arab ételeket adnak. Minden útbaigazítás arab nyelvű. Csupán egyes laboratóriumi beosztásban dolgozik zsidó-izraeli személyzet.

Végigmegyünk a szülészeten. A váróteremben fiatal, állapotos asszonyok ülnek, némelyikkel ott a férje is. Mint az egyik orvos elmondja, kezdetben a férfiak

A ROBINSON IV. S. MANNING METSZETE

mindig elkísérik a feleségüket. Ám néhány látogatás után meggyőződve arról, hogy minden rendben megy, már egyedül is elengedik az asszonyokat.

A kórház folyosóin és váróhelyiségeiben feltűnő nyugalom, valamiféle csöndes derű honol. Még a csecsemőosztály is nyugalmasabbnak hat, mint a sürgő-forgó zsidó kórház az öröm és a bánat, a fájdalom és a harag jellemző spontán megnyilvánulásaival. Ott is fogadnak arab pácienseket, gyakran látom őket a Hadassza kórházban, ahol dolgozom. De ott úgy hatnak, mint akik eltévedtek. Itt odahaza vannak. Mily szép együttműködés, mondom lelkesülten. Teddy Kollek szúrósan rám néz, és nyomatékosan kijavít: „Szó sem lehet együttműködésről. Mindössze bizonyos jószomszédság elérésében reménykedünk.”

Kezdem megérteni gyakorlatias beállítottságát. Azt kívánja elérni, hogy békében éljen egymás mellett a város sok-sok ellenpólusa: arabok és zsidók, vallásos és nem vallásos zsidók, nyugati askenáziak és keleti szefárdok, s velük egyetemben a számtalan más vallású polgár. Megértésre talál ez a szabadelvűek részéről, ám valamennyi fanatikus vallási irányzat elítéli. A PFSZ teljesen eredménytelenül az egészségügyi központ bojkottálására szólította fel az arab lakosságot. Kollek ellen dolgoznak a zsidó vallási fanatikusok is, akik úgy vélik, hogy csak ők tudják, mit akar – a kizárólagosan – az ő Istenük.

Lehetetlen elhessegetni azt a következtetést, hogy ebben az évezredek óta súlyos megpróbáltatásoknak kitett városban csak a Teddy Kollek-féle gyakorlatiasan gondolkodó embereknek sikerült békességet teremteni. De mi fog történni akkor? Olyan város lesz Jeruzsálem, mint a többi? A kérdés érdekes, de egyelőre még elméleti. A Jerúsálajim név, ami annyit jelent, mint a béke

városa, változatlanul gúnyolódónak tűnik, s sohasem volt annyira időszerű, mint ma a Händel *Messias*-ának az elején elhangzó felszólítás: „Béke követei, menjetek Jeruzsálembe!” Vajon elérhetetlen álm marad-e a béke abban a városban, amely éppen azért szent oly sok vallás részére, mert szent? Csak nem válik a város örökös jelképévé és ismertetőjelévé a méltatlan harc Krisztus számtalan szolgálója között a Szent Sír-templomban?

Ismét leszállt az est, kihuny a fény Júdea sivataga fölött. Semmivé foszlik a Holt-tenger messze távolban csillogó, valószínűtlennek tűnő kékje. A minaretekből müezzinek hangja száll. Sötét felhő borul a Jad va-Sém fölé. Nagyanya, ott vagy? Nem váltál eggyé a krematórium kéményének füstjével? Nem, ez nem lehet. A te haláloed a többi hatmillióéval együtt keltette életre kétezer éves álmából a régvolt országot, egyesítette Jeruzsálemet olyan várossá, ahol elméletileg lehetséges a jószomszédság. A te eljövendő haláloed készítette Szilárd Leót és a többi fizikust arra, hogy bátran, okosan és egyszerűsággal örüljen az atomkorba vezessenek bennünket. Auschwitz és Hiroshima nagy végítéleti harangja valamennyiünkért kongott, amikor századunk a középkort idézte föl. Vajon fölébreszti-e ez a harang kollektív előrelátásunkat, alapjában véve önző emberszeretetünket, egyetlen reménységünket? Az évezred a végéhez közeleg. Majd meglátjuk.

Georg Klein (Klein György) a stockholmi Karolinska Intézet professzora, a tumorbiológiai tanszék vezetője, a Nobel-díj-bizottság tagja. Tudományos cikkeken, könyveken kívül esszégyűjteménye, *Az ateista és a szent város* – melyből a fenti részlet való – svédül (1987) és angolul (1990) jelent meg. A *Haza helyett* (1984) című kötetben kalandos életéről, az 1990-ben megjelent *Pietában* József Attila bejegyzéséről, az öngyilkossághoz vezető folyamatról szól.

Jehuda Amiháj

JERUZSÁLEM

*Az óváros egyik háztetőjén,
a lemenő nap fénye száradó fehérneműre hull:
ellenséges asszony fehér lepedője,
ellenséges férfi törülközője, arca verejtékét törli majd belé.*

AZ ÓVÁROS EGÉN

*egy papírsárkány
A zsinór másik végén –
gyerek,
nem láthattam őt,
a fal eltakarta.*

*Zászlók ezreit lengtették
zászlók ezreit lengtették.*

*Hogy azt higgyük, örülnek,
Hogy azt higgyék, örülünk.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL ÉS SCHEIN GÁBOR FORDÍTÁSA

A POLGÁRMESTER

*Szomorú dolog
Jeruzsálem polgármesterének lenni,
félelmetes.
Hogy lehet valaki egy ilyen város feje?
Mit kezdjen itt?
Épít, épít és megintcsak épít.*

*És aztán éjszakánként eljönnek a kövek a környező hegyekből,
s a házak köré gyűlnek,
ahogy a farkasok vonyanak a kutyákra,
mert az ember pórázán rabszolgákká váltak.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL ÉS SCHEIN GÁBOR FORDÍTÁSA